

فهرست موضوعات

مقدمه..... ۱۹

فصل اول: نگرشی کلی به مسئله فطرت

اهداف درس	۲۳
پرسش‌های آغازین	۲۳
۱- ۱. مفهوم فطرت	۲۵
۱- ۱- ۱. فطرت در لغت	۲۵
۱- ۱- ۲. فطرت در اصطلاح	۲۶
۱- ۱- ۲- ۱. فطری به معنای گونه‌ای ادراک وهمی	۲۶
۱- ۱- ۲- ۲. فطری به معنای تصدیق بدیهی منطقی	۲۷
۱- ۱- ۲- ۳. فطری به معنای تصدیق بدیهی همراه با قیاس	۲۸
۱- ۱- ۳. فطرت در اصطلاح قرآنی	۲۹
۱- ۱- ۳- ۱. کاربرد عام	۲۹
۱- ۱- ۳- ۲. کاربرد خاص	۳۰
۱- ۱- ۴. سنخ‌شناسی مفهوم فطرت	۳۳
۱- ۱- ۴- ۱. معقول ثانی فلسفی بودن مفهوم فطرت	۳۳
۱- ۱- ۴- ۲. روش‌شناسی بررسی مسئله فطرت	۳۵
۱- ۱- ۵. خاستگاه فطرت	۳۵

- ۲-۱. ملاک امور فطری..... ۳۷
- ۱-۲-۱. ملاک ثبوتی امور فطری..... ۳۸
- ۱-۲-۲. ملاک اثباتی امور فطری..... ۳۹
- ۱-۲-۲-۱. وحی..... ۳۹
- ۱-۲-۲-۱-۱. حقیقت وحی..... ۴۰
- ۱-۲-۲-۱-۲. نقل..... ۴۰
- ۱-۲-۲-۲. عقل..... ۴۲
- ۱-۲-۲-۲-۱. عقل نظری..... ۴۲
- ۱-۲-۲-۲-۲. عقل عملی..... ۴۳
- ۱-۲-۲-۳. تجربه..... ۴۴
- ۱-۲-۳-۱. عرفان..... ۴۵
- ۱-۲-۳-۲. تاریخ..... ۴۵
- ۱-۲-۳-۳. تجربه به معنای دریافت شخصی..... ۴۵
- ۳-۱. ویژگی‌های امور فطری..... ۴۸
- ۱-۳-۱. عمومیت..... ۴۸
- ۱-۳-۲. ثبات..... ۵۰
- ۱-۳-۳. مراتب داشتن..... ۵۲
- ۱-۳-۴. شکوفایی‌پذیری..... ۵۲
- ۱-۳-۵. زنگارپذیری..... ۵۳
- ۱-۳-۶. تجرد..... ۵۳
- ۱-۳-۷. تعلق به قلب..... ۵۴
- ۴-۱. امور فطری و امور غریزی..... ۵۵
- ۱-۴-۱. وجوه تشابه امور فطری و امور غریزی..... ۵۶
- ۱-۴-۱-۱. عمومیت..... ۵۶
- ۱-۴-۱-۲. غیر ارادی بودن..... ۵۶
- ۱-۴-۲. وجوه تفاوت امور فطری و امور غریزی..... ۵۷
- ۱-۴-۲-۱. آگاهانه بودن امور فطری..... ۵۷

- ۵۷ ۲-۲-۴-۱. تفاوت در قلمرو.
- ۵۷ ۳-۲-۴-۱. تفاوت در متعلق.
- ۵۸ ۵-۱. فطرت و امور مشابه.
- ۵۸ ۱-۵-۱. فطرت و طبیعت.
- ۵۹ ۱-۱-۵-۱. چیستی طبیعت.
- ۶۰ ۲-۱-۵-۱. رابطه فطرت با طبیعت.
- ۶۰ ۲-۵-۱. فطرت و مزاج.
- ۶۰ ۱-۲-۵-۱. چیستی مزاج.
- ۶۱ ۲-۲-۵-۱. رابطه فطرت با مزاج.
- ۶۲ ۳-۵-۱. فطرت و عادت.
- ۶۳ ۱-۳-۵-۱. چیستی عادت.
- ۶۳ ۲-۳-۵-۱. بررسی رابطه فطرت با عادت.
- ۶۴ ۴-۵-۱. فطرت و شاکله.
- ۶۴ ۱-۴-۵-۱. چیستی شاکله.
- ۶۵ ۲-۴-۵-۱. رابطه فطرت با شاکله.
- ۶۵ ۵-۵-۱. فطرت و غریزه.
- ۶۵ ۶-۱. تقسیمات امور فطری.
- ۶۶ ۱-۶-۱. فطرت دل و فطرت عقل.
- ۶۶ ۱-۱-۶-۱. فطرت عقل.
- ۶۶ ۲-۱-۶-۱. فطرت دل.
- ۶۷ ۲-۶-۱. فطرت عقل و فطرت وهم.
- ۶۸ ۱-۲-۶-۱. فطریات عقل.
- ۶۸ ۲-۲-۶-۱. فطریات وهم.
- ۶۸ ۳-۶-۱. بینش فطری و گرایش فطری.
- ۶۹ ۱-۳-۶-۱. بینش فطری.
- ۶۹ ۱-۳-۶-۱. چیستی بینش.
- ۷۰ ۲-۳-۶-۱. ویژگی بینش.

۷۰ ۲-۳-۶-۱. گرایش فطری
۷۲ ۱-۲-۳-۶-۱. چیستی گرایش
۷۵ ۲-۲-۳-۶-۱. ویژگی گرایش
۷۵ خلاصه فصل
۷۷ پرسش‌ها
۷۷ منابعی برای مطالعه بیشتر
۷۷ منابع توصیفی - تحلیلی
۷۷ منابع توصیفی - انتقادی

فصل دوم: بینش فطری

۷۹ اهداف درس
۷۹ پرسش‌های آغازین
۸۰ ۱-۲. چیستی بینش فطری
۸۰ ۲-۲. اقسام بینش فطری
۸۰ ۱-۲-۲. خودشناسی
۸۰ ۱-۱-۲. حقیقت خود
۸۲ ۲-۲-۱-۲. شناخت جاودانگی خود
۸۲ ۲-۲-۲. مبدأشناسی
۸۴ ۱-۲-۲-۲. فطرت و مبدأشناسی غیراستدلالی
۸۴ ۱-۱-۲-۲. شناخت فطری خداوند از راه شناخت قلبی
۸۶ ۲-۱-۲-۲. شناخت فطری خداوند از راه ظهور حقّ محض
۸۸ ۳-۱-۲-۲. شناخت فطری خداوند از راه ربط علیّ
۸۸ ۲-۲-۲-۲. فطرت و مبدأشناسی استدلالی
۸۹ ۱-۲-۲-۲. اثبات خدا بر اساس حدّ وسط رجاء
۹۴ ۲-۲-۲-۲. اثبات خدا بر اساس حدّ وسط محبّت
۱۰۵ ۳-۲-۲-۲. اثبات خدا بر اساس حدّ وسط تضایف میان عاشق و معشوق
۱۰۸ ۴-۲-۲-۲. اثبات خدا بر اساس حدّ وسط اضافی بودن محبّت
۱۰۸ ۵-۲-۲-۲. اثبات خدا بر اساس حدّ وسط مصونیت فطرت از اشتباه

۱۰۹.....	۳-۲-۲-۲. جایگاه راه فطرت در راه‌های مختلف مبدأشناسی
۱۱۱.....	۳-۲-۲. توحید
۱۱۱.....	۱-۳-۲. جایگاه و اهمیت فطرت توحیدی در روایات
۱۱۱.....	۲-۳-۲-۲. مقصود از توحید فطری
۱۱۲.....	۴-۲-۲. معادشناسی
۱۱۳.....	۱-۴-۲-۲. ضرورت معادشناسی
۱۱۳.....	۲-۴-۲-۲. اثبات معاد از راه فطرت
۱۱۳.....	۱-۲-۴-۲-۲. اثبات معاد از راه فطرت بر پایه وجود گرایش حکیمانه در انسان
۱۱۷.....	۲-۴-۲-۲. اثبات معاد از راه فطرت بر پایه عصمت فطرت
۱۱۷.....	۳-۲-۴-۲-۲. شناخت فطری معاد از راه ربط علی
۱۱۸.....	۳-۴-۲-۲. ترس از مرگ
۱۱۹.....	۵-۲-۲. خیرشناسی
۱۲۰.....	۳-۲. نقش بینش‌های فطری در سعادت انسان
۱۲۰.....	۱-۳-۲. چیستی سعادت انسان
۱۲۰.....	۲-۳-۲. رابطه بینش‌های فطری و سعادت انسان
۱۲۱.....	خلاصه درس
۱۲۳.....	پرسش‌ها
۱۲۴.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل سوم: گرایش فطری

۱۲۷.....	اهداف درس
۱۲۷.....	پرسش‌های آغازین
۱۲۸.....	۱-۳. چیستی گرایش فطری
۱۲۸.....	۲-۳. اقسام گرایش فطری
۱۲۹.....	۱-۲-۳. تقسیم اول
۱۲۹.....	۱-۱-۲-۳. گرایش‌های جسمی
۱۲۹.....	۲-۱-۲-۳. گرایش‌های روحی
۱۳۰.....	۲-۲-۳. تقسیم دوم

- ۱-۲-۲-۳. حقیقت جویی..... ۱۳۰
- ۲-۲-۲-۳. خداجویی..... ۱۳۰
- ۳-۲-۲-۳. فضیلت جویی..... ۱۳۱
- ۱-۲-۲-۳-۳. فضیلت جویی فردی..... ۱۳۱
- ۲-۲-۲-۳-۳. فضیلت جویی اجتماعی..... ۱۳۲
- ۴-۲-۲-۳. کمال جویی..... ۱۳۲
- ۱-۲-۲-۴-۳. بُعد کمال خواهی..... ۱۳۳
- ۲-۲-۲-۴-۳. بُعد گریز از نقص..... ۱۳۳
- ۵-۲-۲-۳. جاودانگی خواهی..... ۱۳۳
- ۶-۲-۲-۳. زیبایی جویی..... ۱۳۴
- ۷-۲-۲-۳. عشق و پرستش..... ۱۳۴
- ۳-۳-۳. وجود متعلق گرایش های فطری در خارج..... ۱۳۵
- ۱-۳-۳-۳. روش های تبیین وجود متعلق گرایش فطری..... ۱۳۶
- ۱-۳-۳-۳. ظهور حق محض..... ۱۳۶
- ۲-۳-۳-۳. تلازم ناشی از تضایف..... ۱۳۷
- ۳-۳-۳-۳. عنایت الهی..... ۱۳۸
- خلاصه درس..... ۱۳۹
- پرسش ها..... ۱۴۰
- منابعی برای مطالعه بیشتر..... ۱۴۰

فصل چهارم: شکوفایی فطرت

- اهداف درس..... ۱۴۳
- پرسش های آغازین..... ۱۴۳
- ۱-۴-۴. زمینه های شکوفایی فطرت..... ۱۴۴
- ۱-۴-۴. تعلیم انبیا..... ۱۴۴
- ۱-۴-۴. نقش تعلیم انبیا در شکوفایی فطرت..... ۱۴۴
- ۲-۴-۴. علت بعثت اکثر انبیا در منطقه خاورمیانه..... ۱۴۵
- ۲-۴-۴. عبادت..... ۱۴۷

۱۴۷.....	۳-۱-۴. تزکیه نفس.....
۱۴۹.....	۲-۴. موانع شکوفایی فطرت.....
۱۵۰.....	۱-۲-۴. چیستی موانع.....
۱۵۰.....	۱-۱-۲-۴. شیطان.....
۱۵۱.....	۲-۱-۲-۴. غفلت و فراموشی.....
۱۵۳.....	۳-۱-۲-۴. وسوسه علمی.....
۱۵۴.....	۴-۱-۲-۴. پندارگرایی.....
۱۵۵.....	۵-۱-۲-۴. دنیاگرایی.....
۱۵۷.....	۶-۱-۲-۴. عقل متعارف.....
۱۵۸.....	۷-۱-۲-۴. کبر.....
۱۵۸.....	۸-۱-۲-۴. خودبینی.....
۱۵۹.....	۹-۱-۲-۴. گناه.....
۱۵۹.....	۱۰-۱-۲-۴. زنگار دل.....
۱۵۹.....	۱۱-۱-۲-۴. تربیت نادرست.....
۱۵۹.....	۲-۲-۴. راه‌های مقابله با موانع.....
۱۶۰.....	۱-۲-۲-۴. ابتلا.....
۱۶۱.....	۲-۲-۲-۴. تعلیم انبیا.....
۱۶۱.....	۳-۲-۲-۴. تفکر در آیات الهی.....
۱۶۱.....	۱-۳-۲-۲-۴. آیات آفاقی.....
۱۶۲.....	۲-۳-۲-۲-۴. آیات انفسی.....
۱۶۲.....	۴-۲-۲-۴. توجه به خود.....
۱۶۳.....	۱-۴-۲-۲-۴. توجه به ضعف خود.....
۱۶۳.....	۲-۴-۲-۲-۴. مراقبت از خود.....
۱۶۳.....	۵-۲-۲-۴. ذکر خدا.....
۱۶۵.....	۶-۲-۲-۴. استفاده از روش عقلی.....
۱۶۵.....	خلاصه درس.....
۱۶۸.....	پرسش‌ها.....

منابعی برای مطالعه بیشتر ۱۶۸

فصل پنجم: فطرت در آیات قرآن (۱)

- اهداف درس ۱۷۱
- پرسش‌های آغازین ۱۷۱
- ۱-۵. آیه فطرت ۱۷۴
- ۱-۱-۵. توضیح اجمالی مضمون آیه ۱۷۵
- ۲-۱-۵. تفسیر آیه ۱۷۶
- ۱-۲-۱-۵. مقصود از فطرت ۱۷۶
- ۲-۲-۱-۵. مخاطب آیه ۱۷۷
- ۳-۲-۱-۵. رابطه فطرت و تعقل ۱۷۸
- ۴-۲-۱-۵. حقیقت واحد دین و حقیقت فارد انسان ۱۷۹
- ۱-۴-۲-۱-۵. تبادل افکار برای رسیدن به نظر واحد ۱۸۰
- ۲-۴-۲-۱-۵. انتظار صلح جهانی ۱۸۰
- ۳-۴-۲-۱-۵. وحدت تجارب انسانی ۱۸۱
- ۵-۲-۱-۵. قیّم بودن دین ۱۸۱
- ۱-۵-۲-۱-۵. تفاوت استقامت و قیام ۱۸۲
- ۲-۵-۲-۱-۵. ابعاد اجتماعی قیّم بودن دین ۱۸۳
- ۶-۲-۱-۵. انابه ۱۸۳
- ۷-۲-۱-۵. شبهه تعارض آیه فطرت با سایر آیات قرآن ۱۸۴
- ۱-۷-۲-۱-۵. آیه فطرت و آیه امت واحده ۱۸۴
- ۲-۷-۲-۱-۵. آیه فطرت و آیه شاکله ۱۸۷
- ۳-۷-۲-۱-۵. آیه فطرت و آیه تغییر ۱۹۱
- ۴-۷-۲-۱-۵. آیه فطرت و روایات سعادت و شقاوت ۱۹۷
- ۸-۲-۱-۵. شبهه تعارض آیه فطرت با برخی براهین عقلی ۱۹۸
- ۱-۸-۲-۱-۵. توضیح نحوه تعارض ۱۹۸
- ۲-۸-۲-۱-۵. دیدگاه‌ها درباره رابطه نفس و بدن ۱۹۹
- ۳-۸-۲-۱-۵. تبیین رابطه فطرت و مراتب تکامل نفس ۲۰۱

۲۰۱.....	۴-۸-۲-۱-۵. آیات قرآن و نظریه‌های مربوط به نفس
۲۰۲.....	خلاصه درس
۲۰۳.....	پرسش‌ها
۲۰۳.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل ششم: فطرت در آیات قرآن (۲)

۲۰۵.....	اهداف درس
۲۰۵.....	پرسش‌های آغازین
۲۰۵.....	۶-۱-آیه میثاق
۲۰۶.....	۱-۱-۶. توضیح اجمالی مضمون آیه
۲۰۶.....	۲-۱-۶. مضمون آیه
۲۰۶.....	۱-۲-۶. تفسیر آیه
۲۰۷.....	۱-۱-۲-۶. حقیقت مشاهده
۲۰۷.....	۲-۱-۲-۶. مخاطبان میثاق
۲۰۸.....	۳-۱-۲-۶. علت اخذ میثاق
۲۰۹.....	۴-۱-۲-۶. بررسی شبهه تناسخ
۲۱۱.....	۳-۱-۶. محلّ اخذ میثاق
۲۱۱.....	۱-۳-۶. دیدگاه اول: عالم ذر
۲۱۱.....	۱-۱-۳-۶. توضیح دیدگاه
۲۱۲.....	۲-۱-۳-۶. نقد و بررسی دیدگاه
۲۱۳.....	۲-۲-۳-۶. دیدگاه دوم: تمثیلی بودن مفاد آیه
۲۱۳.....	۱-۲-۳-۶. توضیح دیدگاه
۲۱۴.....	۲-۲-۳-۶. نقد و بررسی دیدگاه
۲۱۴.....	۳-۱-۳-۶. دیدگاه سوم: موطن عقل و وحی با تقدّم زمانی
۲۱۵.....	۱-۳-۳-۶. توضیح دیدگاه
۲۱۵.....	۲-۳-۳-۶. نقد و بررسی دیدگاه
۲۱۵.....	۴-۱-۳-۶. دیدگاه چهارم: عالم ملکوت
۲۱۶.....	۱-۴-۳-۶. توضیح دیدگاه

- ۲۱۶..... ۶-۱-۳-۴-۲. نقد و بررسی دیدگاه.....
- ۲۲۰..... ۶-۱-۳-۵. دیدگاه پنجم: موطن عقل و وحی بدون تقدّم زمانی.....
- ۲۲۱..... ۶-۱-۳-۵-۱. توضیح دیدگاه.....
- ۲۲۱..... ۶-۱-۳-۵-۲. شواهد تأیید دیدگاه.....
- ۲۲۱..... ۶-۱-۴. شبهه تعارض اشهاد و نسیان.....
- ۲۲۲..... ۶-۱-۴-۱. توضیح شبهه.....
- ۲۲۲..... ۶-۱-۴-۲. بررسی شبهه.....
- ۲۲۳..... ۶-۲-۱. آیه «صبغة الله».....
- ۲۲۴..... ۶-۲-۱. معنای آیه.....
- ۲۲۴..... ۶-۲-۲. شأن نزول آیه.....
- ۲۲۴..... ۶-۲-۳. تفسیر آیه.....
- ۲۲۶..... ۶-۳-۱. آیات تذکره.....
- ۲۲۶..... ۶-۳-۱. معنای آیات.....
- ۲۲۶..... ۶-۳-۲. تفسیر آیات تذکره.....
- ۲۲۷..... ۶-۳-۲-۱. حقیقت تذکر.....
- ۲۲۷..... ۶-۳-۲-۲. قلمرو مخاطبان تذکر.....
- ۲۲۸..... ۶-۳-۲-۳. هدف تذکر.....
- ۲۲۹..... ۶-۳-۲-۴. پیامدهای تذکر.....
- ۲۲۹..... ۶-۳-۲-۵. اقسام تذکر.....
- ۲۲۹..... ۶-۳-۲-۵-۱. تذکر لفظی.....
- ۲۳۰..... ۶-۳-۲-۵-۲. تذکر فعلی.....
- ۲۳۰..... ۶-۴-۱. آیات نسیان.....
- ۲۳۱..... ۶-۴-۱. معنای آیات.....
- ۲۳۱..... ۶-۴-۲. تفسیر آیات.....
- ۲۳۱..... ۶-۴-۲-۱. حقیقت نسیان.....
- ۲۳۱..... ۶-۴-۲-۲. تحلیل اسناد نسیان به خدا.....
- ۲۳۲..... ۶-۴-۲-۲-۱. تبیین و توضیح اشکال.....

- ۲۳۳..... ۲-۲-۴-۶. پاسخ اول: راه حلّ ادبی.
- ۲۳۳..... ۳-۲-۴-۶. پاسخ دوم: راه حلّ بلاغی.
- ۲۳۴..... ۴-۲-۴-۶. پاسخ سوم: راه حلّ کلامی.
- ۲۳۵..... ۳-۲-۴-۶. انواع نسیان
- ۲۳۵..... ۱-۳-۲-۴-۶. نسیان مذموم
- ۲۳۶..... ۲-۳-۲-۴-۶. نسیان ممدوح
- ۲۳۷..... ۴-۲-۴-۶. تحلیل اسناد نسیان به بندگان
- ۲۳۸..... ۵-۶. آیات احساس خطر و توجه به خدا
- ۲۳۸..... ۱-۵-۶. آیه ناظر به وقوع در خطر
- ۲۳۸..... ۱-۱-۵-۶. معنای آیه
- ۲۳۹..... ۲-۱-۵-۶. تفسیر آیه
- ۲۳۹..... ۱-۲-۱-۵-۶. معنای جؤار
- ۲۳۹..... ۲-۲-۱-۵-۶. عمومیت جؤار
- ۲۴۰..... ۳-۲-۱-۵-۶. هماهنگی نظام تکوین و نظام تشریح
- ۲۴۱..... ۴-۲-۱-۵-۶. نقش مخاطرات در ایجاد توجه به فطرت
- ۲۴۱..... ۵-۲-۱-۵-۶. اصالت توحید
- ۲۴۲..... ۲-۵-۶. آیات ناظر به وقوع در معرض خطر
- ۲۴۲..... ۱-۲-۵-۶. معنای آیه
- ۲۴۲..... ۲-۲-۵-۶. تفسیر آیه
- ۲۴۲..... ۱-۲-۲-۵-۶. ظهور دائمی نداشتن حالات فطری
- ۲۴۳..... ۲-۲-۲-۵-۶. ظهور بینش و گرایش فطری در مواجهه با خطر
- ۲۴۴..... ۳-۲-۲-۵-۶. ظهور فطرت هنگام مواجهه با خطر از منظر روایات
- ۲۴۴..... ۴-۲-۲-۵-۶. عمومیت مواجهه با خطر
- ۲۴۴..... ۵-۲-۲-۵-۶. دعای خالصانه و اجابت
- ۲۴۶..... ۶-۶. آیات محبوب بودن خدا و ایمان
- ۲۴۶..... ۱-۶-۶. معنای آیه
- ۲۴۶..... ۲-۶-۶. تفسیر آیه

۲۴۷.....	۱- ۲- ۶- ۶. دارای مراتب بودن محبت
۲۴۸.....	۲- ۲- ۶- ۶. محبت به منزله طریق ابراهیم خلیل <small>علیه السلام</small>
۲۴۸.....	۳- ۲- ۶- ۶. اقسام محبت
۲۴۸.....	۱- ۳- ۲- ۶- ۶. محبت خالص
۲۴۹.....	۲- ۳- ۲- ۶- ۶. محبت ناخالص
۲۵۲.....	خلاصه درس
۲۵۵.....	پرسش‌ها
۲۵۵.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

فصل هفتم: دلالت‌ها و لوازم امور فطری

۲۵۷.....	اهداف درس
۲۵۷.....	پرسش‌های آغازین
۲۵۸.....	۱- ۷. فطری بودن دین
۲۵۸.....	۱- ۱- ۷. چیستی دین
۲۵۸.....	۱- ۱- ۱- ۷. تعریف دین
۲۶۰.....	۲- ۱- ۱- ۷. تعریف شریعت
۲۶۰.....	۳- ۱- ۱- ۷. تفاوت دین و شریعت
۲۶۰.....	۲- ۱- ۷. فطری بودن دین
۲۶۲.....	۲- ۷. هویت‌بخش انسان بودن
۲۶۲.....	۱- ۲- ۷. فطرت و هویت
۲۶۵.....	۲- ۲- ۷. فطرت و جنسیت
۲۶۶.....	۳- ۲- ۷. فطرت و خلود
۲۶۷.....	۳- ۷. نقش تحریکی فطرت در اخلاق
۲۶۸.....	۴- ۷. نقش فطرت در تربیت
۲۶۸.....	۱- ۴- ۷. چیستی تربیت
۲۶۹.....	۲- ۴- ۷. تأثیر فطرت در تربیت
۲۷۰.....	۵- ۷. نقش فطرت در هدایت جامعه
۲۷۱.....	خلاصه درس

۲۷۴.....	پرسش‌ها
۲۷۵.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

فهرست‌ها

۲۷۹.....	فهرست آیات
۲۸۹.....	فهرست روایات
۲۹۳.....	فهرست اعلام
۲۹۷.....	فهرست کتب
۳۰۱.....	فهرست منابع

جامی از زمزم زلال

راه فطرت شاید بهترین راه شناخت ذات پاک خداوند است چرا که راه دل است و بی میانجی استدلال جوینده را با خدا پیوند می‌زند و به مقصود می‌رساند همان طور که در متن کتاب خواهیم دید راه فطرت در چند جای قرآن کریم و در روایات هم مطرح شده است و جا دارد کتاب مستقلی در این زمینه تألیف شود. به همین جهت سازمان سمت بر آن شد که از مجموعه آثار حضرت آیت‌الله جوادی آملی دام‌ظله که در زمینه تفسیر قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) پیشتانند برای دانشجویان و استادان و سایر طالبان معارف اسلامی کتاب جامعی فراهم آورد و منتشر سازد از این رو برادر دانشمند جناب آقای دکتر عبدی این زحمت را تقبل کرده و با تأمل و تدبیر عمیق در آثار معظم‌له این نوشته را فراهم ساخته و جناب حجت‌الاسلام و المسلمین آقای مصطفی‌پور و اینجانب آن را به دقت از نظر گذرانده‌ایم بنابراین امیدواریم بحث بسیار مهم فطرت در این نوشتار جامع مورد استفاده دانشجویان، استادان و سایر خوانندگان قرار گیرد. و انتظار داریم همه کسانی که از آن بهره‌مند می‌شوند با قبول زحمت نقاط قوت و ضعف آن را تذکر دهند تا نقاط قوت تکمیل و نقاط ضعف اصلاح شود.

دکتر احمد احمدی

رئیس سازمان مطالعه و تدوین (سمت)

مقدمه

در میان همه موجودات جهان، انسان بیش از هر موجود دیگری دارای ابعاد پیچیده است و از این رو بیش از همه آنها به تفسیر نیاز دارد. (مطهری، ۱۳۹۴، ج ۳، ص ۴۷۴) یکی از ابعاد وجودی انسان، فطرت است که از مسائل مهم در حیطه معارف اسلامی شمرده می شود که طرح آن به قرآن کریم اختصاص دارد. (جوادی آملی، ۱۳۹۰ الف، ص ۶۷) اهمیت این بحث تا آنجاست که شهید مطهری از آن به منزله «امّ المسائل معارف اسلامی» یاد می کند. (مطهری، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۶۳)

فطرت را می توان از منظرهای مختلف، اعمّ از عقلی و نقلی نگریست. این بحث در عمده شاخه های مختلف علمی، مانند منطق، فلسفه، کلام، عرفان و تفسیر مطرح شده است. البته در عموم متون و منابع عقلی، اعمّ از کتب فلسفی و کلامی، آن گونه که شایسته است، به این مسئله پرداخته نشده است؛ جز مطالبی که در منطق درباره فطریّات مطرح شده، یا راه فطرت که در برخی متون فلسفی در بحث اثبات وجود خداوند از آن سخن رفته است، یا برخی مباحث مرتبط با فطرت در عرفان نظری؛ هر چند یکی از زمینه های عدم طرح فطرت در مباحث مربوط به اثبات وجود خداوند، آن است که راه فطرت در رسیدن به خداوند، نیازمند مقدمات نظری و عقلی نیست. (جوادی آملی، ۱۳۹۰ الف، ص ۶۷ - ۶۸) به نظر

می‌رسد با تمرکز بر بحث فطرت و واکاوی آن می‌توان از بسیاری از مباحث و مسائلی که در منطق، فلسفه و عرفان مطرح شده است و به گونه‌ای به بحث فطرت مربوط می‌شود، ابهام‌زدایی کرد.

اگر بخواهیم از منظری قرآنی به مسئله بنگریم، بسیاری از آیات قرآن کریم، ناظر به توصیف ابعاد مختلف وجود انسانی است که مضمون و محتوای این آیات، از برخی ابعاد با یکدیگر تفاوت دارد. درحالی‌که در برخی از این آیات، انسان ستایش شده است، در برخی دیگر، صفات نکوهیده‌ای به انسان نسبت داده شده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ص ۲۱) در برخی آیات، خداوند انسان را خلیفه خداوند بر زمین، دارای کرامت، موجودی ابدی و دارای فطرت دانسته است؛ درحالی‌که در آیات دیگر، صفاتی مانند ضعیف، جهول و ظلوم به انسان نسبت داده شده است.

این تفاوت و ناسازگاری ظاهری، پرسشی را عیان می‌سازد: در نگرش نهایی قرآن کریم، آیا انسان موجود نکوهش‌شده‌ای است یا موجود ستایش‌شده؟ تلاش برای پاسخ به این پرسش، ما را با بحث فطرت مواجه می‌سازد. از منظر قرآن کریم، انسان دارای دو بعد متفاوت است: فطرت و طبیعت. تمرکز بر هر کدام از این ابعاد، موجب شکل‌گیری دو گونه زندگی خواهد شد؛ حیات فطری و حیات طبیعی. به عبارت دیگر، از منظر قرآن انسان دارای دو جنبه است؛ جنبه مادی جسمانی و جنبه روحی مجرد. (طباطبایی، ۱۴۱۲، ج ۱۸، ص ۳۷۳) همه ستایش‌ها و تمجیدهای قرآن، ناظر به بُعد فطری انسان است که همان جنبه روحی و مجرد او را تشکیل می‌دهد و بسیاری از نکوهش‌های قرآن، ناظر به بُعد طبیعت انسان است. (جوادی آملی، ۱۳۹۰ الف، ص ۲۱) در برخی آیات به این دو بعد وجودی انسان

اشاره شده است؛ از جمله: ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ خَلِقُ بَشَرًا مِّنْ طِیْنٍ * فَاِذَا سَوَّیْتُهُ وَنَفَخْتُ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِیْ فَقَعُوْا لَهٗ سٰجِدِیْنَ﴾^۱ (سوره ص، آیات ۷۱ - ۷۲) و ﴿اَلَّذِیْ اَحْسَنَ كُلَّ شَیْءٍ خَلَقَهٗ وَبَدَا خَلْقَ الْاِنْسٰنِ مِنْ طِیْنٍ * ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهٗ مِنْ سُلٰلٰةٍ مِنْ مَّاءٍ مَّهِیْنٍ * ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ﴾^۲ (سوره سجده، آیات ۷ - ۹)

اگرچه قرآن کریم کتاب علمی محض نیست تا به سبک و سیاق چنین کتاب‌هایی علمی درصدد طرح و بررسی مسائل برآید، (جوادی آملی، ۱۳۷۴، ص ۲۹۱) مضامین عالی و محتوای غنی آن، بر بسیاری از حوزه‌های مختلف علوم اثرگذار خواهد بود. یکی از این مضامین، بحث فطرت است. از آنجا که رسالت خاتم الانبیاء ﷺ بر پایه آیات قرآن کریم، رسالتی جهانی و نسبت به همه افراد بشر در همه ادوار و زمان‌هاست (جوادی آملی، ۱۳۷۲ الف، ص ۷۱) محتوای پیام رسالت، حوزه‌های مختلف علمی را در همه اعصار تحت تأثیر خود قرار داده و خواهد داد.

در این نوشتار تلاش خواهد شد تا مسئله فطرت از منظر قرآن کریم، بر اساس اندیشه‌ها و آراء حضرت آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته) بررسی شود. بر این اساس، نخست پاره‌ای از مطالب کلی و مقدماتی درباره فطرت در فصل اول مطرح می‌شود و سپس با تقسیم امور فطری به بینش و گرایش در فصول دوم و سوم، ابتدا بینش فطری و ابعاد مختلف آن و سپس گرایش فطری و جنبه‌های گوناگون آن تبیین و تحلیل خواهد شد. در فصل چهارم که به شکوفایی فطرت

۱. «و به خاطر بیاور هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بشری را از گل می‌آفرینم.

هنگامی که آن را نظام بخشیدم و از روح خود در آن دمیدم، برای او به سجده بیفتید».

۲. «او همان کسی است که هرچه را آفرید، نیکو آفرید و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد؛ سپس

نسل او را از عصاره‌ای از آب ناچیز و بی‌قدر آفرید. سپس (اندام) او را موزون ساخت و از روح

خویش در وی دمید».

اختصاص دارد، ضمن بررسی عوامل و زمینه‌های شکوفایی آن، برخی از موانع فعلیت یافتن فطرت نیز بررسی شده است. در فصول پنجم و ششم با تمرکز بر آیات قرآن کریم، به تفصیل به ابعاد مختلف فطرت از منظر این کتاب آسمانی پرداخته شده است. محور فصل هفتم، دلالت‌ها و لوازم امور فطری در قلمروهای مختلف علمی و عملی است.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از آقایان حجج اسلام دکتر احمد احمدی و محمدرضا مصطفی‌پور که کتاب حاضر را با دقت تمام مورد ارزیابی و نظارت علمی قرار دادند، و آقایان حجت الاسلام قاسم جعفرزاده، مدیر مرکز تدوین متون پژوهشگاه علوم و حیانی معارج وابسته به بنیاد بین‌المللی علوم و حیانی اسراء، و دکتر حمید رضا خادمی، مدیر دفتر قم سازمان «سمت» که با ارزیابی علمی و مدیریت اجرایی یاری‌گر ما بودند، و همچنین جناب آقای دکتر غلامحسین جوادپور، که این اثر را ویرایش کردند، تقدیر نمایم.

و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه انیب

حسن عبدی